

WIKTOR DZIEMSKI

Uniwersytet Jagielloński, Wydział Filologiczny
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8166-2249>

DOI: 10.26106/r6cj-aF62

ANALIZA ZAWARTOŚCI RĘKOPISU O SYGNATURZE 2141 Z BIBLIOTEKI JAGIELLOŃSKIEJ

Artykuł przedstawia wyniki badań nad późnośredniowiecznym rękopisem przechowywanym w Bibliotece Jagiellońskiej, oznaczonym sygnaturą BJ 2141¹. Pierwsza część pracy odnosi się do niektórych kwestii kodykologicznych. Celem tej analizy będzie rekonstrukcja pierwotnej budowy rękopisu. Następnie przedstawiony zostanie dowód na funkcjonowanie rękopisu jako całość już w XVI wieku oraz argumenty na korzyść twierdzenia, że naprawienie oprawy przez Jerzego Samuela Bandkiego w XIX wieku nie miało wpływu na jego zawartość. Za takim poglądem przemawiają także dane kodykologiczne pochodzące z analizy składek.

Podstawowa charakterystyka rękopisu sprowadza się do następujących informacji: sygn. BJ 2141, II połowa XV wieku, k. 322 + IX, 21,5 x 14,5 cm, papier, krój pisma: hybryda (bastarda) i kursywa². Nieliczne zdobne inicjały lub miejsca na inicjały.

Składki: (VIII-1)15 + VI27 + (V-1)36 + I37 + 2VI61 + (V+1)72 + (IV+1)81 + VI93 + (VI-2)103 + VI115 + 2(VI+1)141 + 4VI189 + V199 + (VI-2+1)210 + (VI-3)219 + (III-1)224 + VI236 + (VII+1)251 + 2VI 275 + (VI-2)285 + 2(VI-1)307 + (VII-1)320 + (IV-6)322.

Karty próżne: 245, 284, 285, 296.

Jednostki kodykologiczne: I ff. 1-72; II ff. 73-81; III ff. 82-103; IV ff. 104-210; V ff. 211-224; VI ff. 225-285; VII ff. 286-296; VIII ff. 297-322.

¹ Do pogłębionych badań nad rękopisem BJ, sygn. rkps 2141 zachęciła dr hab. Anna Maria Wasyl, która na jego podstawie wydała nieznaną dotąd strofę elegii Maksymiana. Por. M a k s y m i a n, *Elegie*, przekł. z jęz. łac., wstęp i objaśn. A. M. W a s y l, Warszawa 2016.

² A. D e r o l e z, *The Palaeography of Gothic Manuscripts Books. From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*, Cambridge 2003, Pl. 108, 142-143, 147.

W częściach I i VII, poza innymi, pojawia się ta sama ręka. Pozostałe partie stanowią odrębne części zszyte później w jeden tzw. klocek.

Kodeks otrzymał nową oprawę z desek obciągniętych skórą w 1925 roku. Poprzednia tekturowa została wykonana w czasach J.S. Bandkiego. Wewnątrz, wśród kart ochronnych, znajduje się fragment pergaminowego rękopisu, który zawiera tekst liturgiczny z modlitewnika *Mahzor*. Jest to modlitwa *shlah* dedykowana obchodom świąt *Rosh ha-Shanah* lub *Yom Kippur*. Pochodzi on najprawdopodobniej z XIV wieku i jest zapisany kwadratą aszkenazyjską³. Na karcie widoczny jest spis treści, odczytać można między innymi: „De priamo et tisbe”⁴; „Epistole Silvii”; „Prudentius”; „Epistole Gasparani minores”. Na tej podstawie można wyciągnąć wniosek, że rękopis został zszyty przed naprawieniem oprawy w XX wieku. Możliwe jest to, że ta pergaminowa karta stanowiła oprawę przynajmniej części rękopisu.

Il. 1. Pergaminowe karty ochronne recto i verso, BJ, sygn. rkps 2141.

³ *Books within Books*, Hebrew Fragments in European Libraries, [online] www.hebrewmanuscript.com/bwb-database.htm [dostęp: 27.11.2018].

⁴ Wszelkie odczyty podane zostały z uwzględnieniem średniowiecznej grafii.

TABELA. RĘKOPIS BJ 2141 – WYKAZ TREŚCI⁵

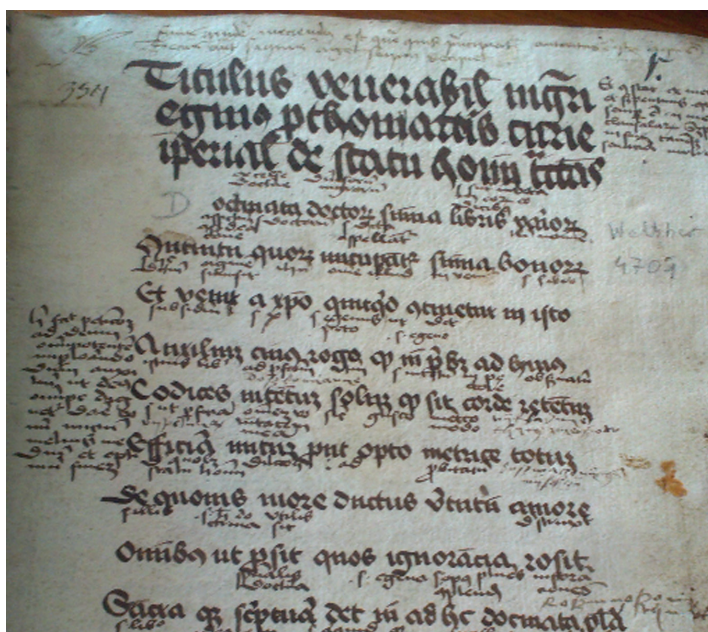
	Karty	Zawartość
1.	ff. 1r–24r	<i>De moribus statum diversorum</i> Wisłocki <i>Titulus Venerabilis mgri Eginus, prothonotaris curie imperialis, de statu homini<s> tractatus</i> Walther 4701 „<D>octmata doctorum”
2.	ff. 24v–28v	<i>De die iudicii</i> Wisłocki <i>Tractatus Bernardi de die iudicij, cum commento</i> Walther 15283 „Quatuor ad partes mundi sunt angeli missi” f. 28v – „Finis huius operis ave maria”
3.	f. 28v	<i>Liber parabolarum Alani</i> Walther 71 „A phebeo phebe lumen capit a sapiente”
4.	ff. 29r–37v	Marcin z Bragi <i>De quattuor virtutibus</i> Wisłocki <i>Seneca De quatuor virtutibus, cum commento</i>
5.	f. 38r–v	Introductio in opus; Notationes minoris momenti
6.	ff. 39r–64r	Wergiliusz <i>Eclogae</i> Wisłocki <i>Vergili Maronis Eclogae I-X, cum commento</i>
7.	ff. 64v–72r	<i>De Priamo et Tisbe</i> Wisłocki <i>Tidericus intitatur de Priamo et Tisbe</i> Walther 2449 „Carmina fingo, licet iam nullus carmina curat”
8.	f. 72v	Notationes minoris momenti
9.	ff. 73r–78v	<i>De Lupo</i> Wisłocki <i>Incipit libellus luparius</i> – w rękopisie nadpisane inną ręką „Lupanarius” Walther 17029 „<S>epe quidam lupus per pascua sepe vagantes” Leyser 2093 <i>Anonymus. Scripsit opus poeticum titulo: Luparius descendens in avernum</i>

⁵ Rękopis nie posiada wspólnego opisu katalogowego, dlatego dentyfikacji poszczególnych dzieł dokonano w oparciu o istniejący katalog Władysława Wisłockiego (W. W i s ł o c k i, *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 1–2, Kraków 1877–1881) oraz badania własne autora oparte m.in. o wydane repertoria tekstów średniowiecznych: *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris Latinorum. Alphabetisches Verzeichnis der Versanfänge mittellateinischer Dichtungen*, unter Benutzung der Vorarbeiten A. H i l k a s, bearb. H. W a l t h e r, Göttingen 1959, *Carmina medii aevi posterioris Latina*, 1; L. B e r t a l o t, *Initia humanistica Latina, Initiiverzeichnis lateinischer Prosa und Poesie aus der Zeit des 14. bis 16. Jahrhunderts*, bearb. von U. J a i t n e r - H a h n e r, mit der Vorrede von P. O. K r i s t e l l e r, Bd. I: *Poesie*, Bd. II/1–2: *Prosa*, Tübingen 1985–2004 i in. Tekst pochodzący z rękopisu BJ 2141 zaznaczono antykwą w cudzysłowie.

Karty	Zawartość
10. ff. 79r–81v	Horacy <i>Carmen saeculare</i> Wisłocki <i>Quinti Flacci Horacy carmen saeculare feliciter incipit cum commento</i>
11. ff. 82r–102v	Cyceron <i>Epistulae ad familiares</i> Wisłocki <i>M.T Ciceronis epistulae ad familiares</i>
12. f. 103r–v	Notationes minoris momenti
13. ff. 104r–209r	Godfryd z Vinsauf <i>Poetria nova</i> Wisłocki <i>Incipitur Ganifredus cum commento</i> Walther 13656 „<P>apa stupor mundi si dixerō papa nocenti”
14. ff. 209v–210r	Dicta et variae sententiae
15. ff. 212r–215v	Eneasz Silvio Piccolomini <i>Epistula</i> Wisłocki <i>Epistola Enee Silvii poete laureati sive Publii pape II de amoris remedio</i> Bertalot 17988
16. ff. 215v–224v	Gasparino Barzizza <i>Epistolae perbreves</i> Wisłocki <i>Epistole Gasparini perbreves incipiunt feliciter</i> Bertalot 972; 3234; 9982; 9295
17. ff. 225r–244v	Maximianus <i>Elegiae</i> Walther 578 „<E>mula quid cessas finem properare senectus”
18. f. 246r	Lorenzo Valla <i>Elegantia</i> Wisłocki <i>Bonus Accurius Pisanus salutem dicit plurimam Magnifico equiti aurato et sapientissimo ac primo ducali secretario, Ciacho Simonete; Excerpta de libris Elegantiarum Laurentii Valensis</i>
19. ff. 247r–283v	Agostino Dati <i>Elegantiolae</i> Bertalot 2771 „Credimus iam dudum a plerisque viris etiam disertissimis”
20. ff. 286r–290v	<i>Decalogus Metricus</i> Wisłocki <i>Sequitur Preceptum I–X</i> Walther 15583 „Qui non transcendit mandata Dei bene tendit”
21. ff. 291r–295r	Aurelius Prudentius Clemens <i>Dittochaeum</i> Wisłocki <i>Incipit Prudentius</i> Walther 5963 „Eva columba fuit tunc candida, nigra deinde”
22. ff. 297r–322r	<i>Palestra de victoria Christi</i> Walther 17323 „Sceptritenentis arat solers mea clio palestram”
23. f. 322v	Adnotationes minoris momenti

1. *De moribus statum diversorum* (ff. 1r–24r)

Tekst pisany co najmniej trzema rękami, pierwsza do karty 4v, druga do karty 10r. Występuje komentarz gramatyczny. Pozostawione miejsce na inicjał. Brak informacji o autorze i czasie powstania tego traktatu. Mieczysław Mejor, badacz tekstu, twierdzi, że jest to czternastowieczna satyra stanowa⁶. Występuje jeszcze w rękopisie przechowywanym w Bibliotece Praskiej pod nr 2612. Co ciekawe, w tym samym manuskrypcie znajduje się *Decalogus Metricus*, który jest również w BJ 2141 (ff. 286r–290v). Do tego zagadnienia odnosi się także Thomas Haye, przypisując *De moribus statum diversorum* Frowinowi z Krakowa⁷. Wnioskując na podstawie komentarza, gloss i oznaczenia – *manicula*, można przyjąć, że tekst ten był wykorzystywany w szkole.

Il. 2. Początek *De moribus statum diversorum*, BJ, sygn. rkps 2141, f. 1v.

2. *De die iudicii* (ff. 24v–28v)

Tekst pisany trzema rękami. Występuje komentarz gramatyczny. Na początku powtarza się jedna z rąk z poprzedniego traktatu. Brak dokładniejszych danych odnośnie do tego tekstu. Pewną wskazówką może być rękopis 2026 z Biblioteki Praskiej, który zostanie omówiony w dalszej części pracy. O tym traktacie wspomina Polikarp Leyser:

⁶ Informacja ustna prof. dr. hab. Mieczysława Mejora.

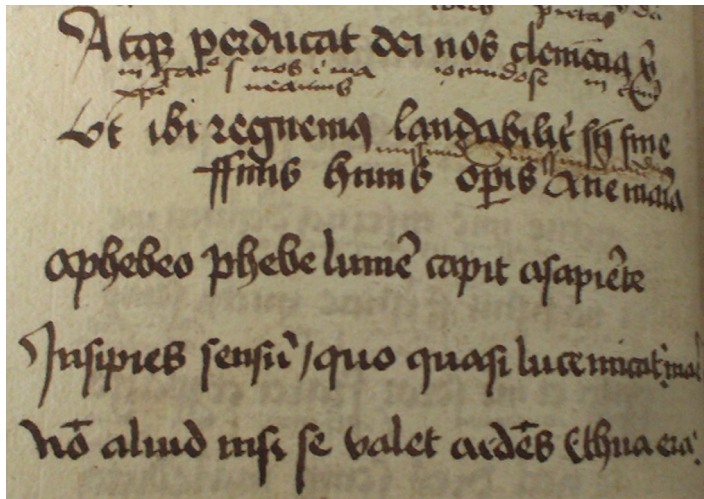
⁷ T. H a y e, *Frowin von Krakau und die spätmittelalterliche Ständesatire*, „Archivum Latinitatis Medii Aevi” 2012, nr 70, s. 163–182.

Anonimus

Exstat in Codice quodam MS^{to} bibliothecae Helmstadiensis carmen valde incom-
tum hexametrum quod inscribitur: *Auctor de extremo iudicio*. Num scriptor homine pro-
prio autor fuerit appellatus non ausim definire. Incipit: *Quatuor de partibus mundi sunt*
*angeli missi*⁸.

3. *Liber Parabolarum Alani* (f. 28v)

Tekst pisany jedną ręką. Na karcie 28v, zaraz po zakończeniu *De die iudicii* kolo-
fonem „finis huius operis ave maria”, znajdują się 3 linijki dzieła Alana z Lille *Liber Pa-*
rabolarum (występujące też pod tytułem *Doctrinale minus*) napisane inną ręką. Skryba
zdołał zmieścić tylko 3 linijki, ponieważ jest to już koniec karty. Na następnej karcie 29r,
która przynależy do tej samej składki, rozpoczyna się kolejne dzieło *De quattuor virtu-*
tibus Marcina z Bragi. Powstaje więc pytanie, na które trudno dać odpowiedź: dlaczego
skryba nie kontynuował przepisywania dalszej części dzieła Alana z Lille?

Il. 3. Początkowe wersy *Liber parabolarum Alani*, BJ, sygn. rkps 2141, f. 28v.

Warto zauważyć, że ta sama kolejność dzieł – *Liber Parabolarum* po *De die iudicii* –
występuje w kodeksie 2026 znajdującym się w Bibliotece Uniwersytetu Praskiego.
Jest on w większej części spisany przez skrybę, który podpisuje się Crux de Telcz⁹ i któ-
ry nad rękopisem pracował w Sobiesławiu około roku 1478. Istnieje jeszcze jedno podobieństwo między kodeksem 2141 a 2026 – w obu znajduje się dzieło Prudencjusza *Dit-*

⁸ P. L e y s e r, *Historia poetarum et poematum Medii Aevi*, Halle 1721, s. 2091.

⁹ Jest to Oldřich Kříž z Telče (1435/40–1504); zob. J. K a d l e c, *Oldřich Kříž z Telče*, „Listy filologic-
ké” Roč. 79, Čís. 2, 1956, s. 91–102, 234–238.

tochaemum, występujące pod zlatynizowaną nazwą Diptychon. W rękopisie czeskim te trzy utwory zostały przepisane przez tego samego skrybę w 1479 roku. Podobieństwo treści tych dwóch rękopisów może wskazywać na podobne zastosowanie. Kodeks czeski, złożony głównie z dzieł teologicznych, znajdował się początkowo w klasztorze w Trzeboniu, co może oznaczać, że korzystano z niego w szkole przyklasztornej. Warto również dodać, że *Liber Parabolarum* wraz z *De die iudicii* i z opowiadaniem *Lupanarius*, które także występuje w omawianym kodeksie, odnaleźć można w rękopisie pochodzącym z około 1471 roku, obecnie przechowywanym w Wolfenbüttel pod sygnaturą 185(212).

Alan z Lille, autor *Liber Parabolarum*, urodził się w Lille około 1125 roku, zmarł w 1203 roku w Citeaux. Studia rozpoczął w Chartres, następnie wykładał *artes* i teologię w Paryżu. Był cystersem. Uczestniczył w III Soborze Laterańskim. W jego pismach dostrzec można szczególne zainteresowanie filozofią naturalną i psychologią moralną. W swoich poglądach bliski jest Bernardowi i Thierremu z Chartres. Ze względu na zakres zainteresowań oraz wpływ, jaki wywarł na współczesnych ludzi, został mu nadany tytuł *doctor universalis*. Jego najważniejsze dzieła to *De planctu naturae* oraz *Anticlaudianus*, które wymienia Eberhard Niemiec (Allemanus, Teutonicus)¹⁰ w *Labortinus*. Ponieważ nie są one tematem niniejszego opracowania, nie zostały omówione.

Liber Parabolarum to wczesne dzieło Alana, choć brakuje dokładnej datacji¹¹. Składa się z 321 dystychów tworzących moralne napomnienia – wstęp pisany jest heksametrem, dalsza część pentametrem. Całość, jak dawno już zauważył Leyser¹², podzielona została na sześć rozdziałów. Alan z Lille obficie czerpał z pisarzy starożytnych, a także pism religijnych. Stąd duża popularność jego utworu jako podręcznika szkolnego – zachowało się około 60 rękopisów. Tekst ten często dołączany był do *Liber Catonis* lub *Auctores octo morales*. Do tego zbioru na przestrzeni wieków należały różne dzieła. Początkowo, oprócz *Liber Parabolarum*, znajdowało się tam również dzieło Maksymiana, które ze względu na liczne aluzje do Horacego, Wergiliusza, Lukrecjusza, Katullusa, *Cato Maior* Cyserona i *De consolatione philosophiae* Boecjusza przedstawiało atrakcyjny „materiał dydaktyczny”¹³. W późniejszym czasie *Elegiae* zastąpione zostały przez *Remedia amoris* Owidiusza¹⁴, do zbioru należały jeszcze: *Dwuwersze Katona*, *Ekloga Teodulusa*, bajki Ezopa i *Tobiasa* Mateusza z Vendome. Był to standardowy zestaw tekstów wykorzystywany w średniowiecznych szkołach, ale także w czasach odrodzenia, gdy przynajmniej część tekstów doczekała się tłumaczenia na języki wernakularne¹⁵.

¹⁰ *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, Bd. 2, Berlin 1980, s. 273–276.

¹¹ T. Hunt, *Les paraboles Maître Alain en français*, Londyn 2005, s. 1.

¹² P. Leyser, dz. cyt., 1062.

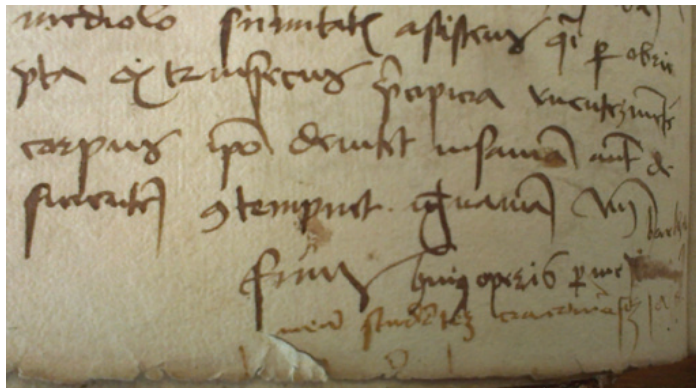
¹³ Maksymian, dz. cyt., s. 8.

¹⁴ T. Hunt, *Teaching and learning Latin in 13th-century England*, Cambridge 1991, s. 70.

¹⁵ K. Stopka, *Szkoły katedralne metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu. Studia nad kształtowaniem kleru polskiego w wiekach średnich*, Kraków 1994, s. 144–145.

4. Marcin z Bragi *De quattuor virtutibus* (ff. 29r–37v)

Tekst pisany co najmniej dwiema rękami – raz bardziej staranną, to znowu szybszą kursywą gotycką. Kolofon „finis huius operis per me bartholomeum¹⁶ studentem cracoviensem a<nno> d<omini> 1501”¹⁷. Występuje komentarz gramatyczny.

Il. 4. Kolofon, BJ, sygn. rkps 2141, f. 37v

Wisłocki podaje tytuł zgodnie z zapisem skryby: „Seneca de quattuor virtutibus”, jednakże już w okresie odrodzenia powstawały wątpliwości odnośnie do autorstwa dzieła. Marek Starowieyski podaje, że już Erazm z Rotterdamu, wydając tekst *De quattuor virtutibus* wśród innych dzieł Seneki, uważał, że „haec nimirum Christianismum olet”¹⁸. Petrarca natomiast przypisywał autorstwo św. Marciniowi z Bragi. Wydaje się jednak, że nie był dość przekonujący, gdyż jeszcze w niektórych inkunabułach to Seneka jest autorem *De quattuor virtutibus*. Łatwo można wyjaśnić, jak doszło do tej pomyłki. W tym celu należy najpierw przyrzeć się osobie św. Marcina z Bragi. Z epitafium, które po sobie pozostawił, wiemy, że pochodził z Panonii, co potwierdzają także inne źródła. Prawdopodobnie urodził się około 510–520 roku, w zamożnej rzymskiej rodzinie chrześcijańskiej. Z jednej strony wskazywałoby na to jego wykształcenie – znajomość greki, pism autorów klasycznych, w tym wyżej wspomnianego Seneki, z drugiej strony jego rzymskie imię Martinus. Według Grzegorza z Tours około 550 roku został mianowany biskupem. Urząd ten pełnił aż do śmierci w 580 roku. Według brewiarza z Bragi, św. Marcin zmarł 20 marca 579 roku. Z jego dzieł do dziś zachowały się dwa traktaty moralno-filozoficzne – *De ira* i *Formula vitae honestae* (*De quattuor virtutibus*). Prawdopodobnie oba nie są oryginalnymi utworami Marcina z Bragi. *De ira* jest z pewnością skrótem dzieła Seneki o tym samym tytule,

¹⁶ Napisane nad zamazanym słowem.

¹⁷ Zob. il. 4.

¹⁸ Marcin z Bragi, *Dzieła*, wstęp i oprac. M. Starowieyski, Kęty 2008, s. 39.

w którym jedynie początek i zakończenie należą do biskupa Bragi¹⁹. Podobne podejrzenia istnieją odnośnie do *Formula vitae honestae*. W tym przypadku nie znamy wzoru, z którego korzystał Marcin z Bragi. Mogło to być zaginione pismo Seneki *De officiis*. Dzieło *Formula vitae honestae*, w rękopisie BJ 2141 *De quattuor virtutibus*, zadedykowane zostało królowi Mironowi, gdy ten wkroczył na tron Swewów. Autor kieruje w nim naukę zarówno do króla, jak i do osób z jego otoczenia. Po dedykacji i krótkim wprowadzeniu następuje: omówienie czterech cnót, zachęta do umiarkowania w respektowaniu tych cnót oraz zakończenie. Prynypia zawarte w traktacie są zgodne ze sposobem postępowania Marcina z Bragi, który uważał, że pierwszym krokiem w nawracaniu pogan jest dojście do moralności naturalnej, następnie zlikwidowanie wad takich jak gniew i pycha, w końcu możliwość rozwijania cnoty typowo chrześcijańskiej – pokory. Biskup obrał za przewodnika dla pierwszej fazy tego procesu Senekę, i na nim oparł wspomniane *De ira* i *Formula vitae honestae*. Ów starożytny autor nie cieszył się w średniowieczu szczególną popularnością. Jak podaje Starowieyski, znało go zaledwie kilku pisarzy patrystycznych, od V wieku jego wpływ jeszcze bardziej się zmniejszył²⁰. Marcin z Bragi dobrze znał i wykorzystywał dzieła Seneki, gdy w średniowieczu zaginął jego list dedykacyjny do *Formula vitae honestae*, utwór zaczął funkcjonować jako dzieło Seneki. Warto przy tym wspomnieć o jego popularności, gdyż zachował się w około 650 rękopisach, z czego 8 znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej. Traktat ów znany był pod różnymi tytułami, od czasów Izydora z Sewili jako *De quattuor virtutibus cardinalibus*²¹.

5. *Introductio in opus; Notationes minoris momenti* (f. 38r–v)

Tekst pisany trzema rękami. Notatki zawierają krótki życiorys Wergiliusza, opis jego dzieł oraz komentarze. Zajmują stronę *recto i verso* f. 38. W niektórych miejscach pojawiają się *probationes pennae*, na przykład „in nomine domini amen” lub „ave maria gracia plena dominus tecum”.

6. Wergiliusz *Eclogae* (ff. 39r–64r)

Pisane kilkoma rękami. Występuje komentarz gramatyczny. W obrębie wersu zastosowano numerowanie odnoszące się do kolejności odczytywania wyrazów. Tekst rozpoczyna się wstępem na karcie 38r „Pro huius libri introductione seu recomendatione”. Ponieważ twórczość Wergiliusza oraz recepcja jego dzieł są stosunkowo dobrze znane²², bezprzedmiotowe wydaje się ich przypominanie w tej pracy.

¹⁹ S. W y s z o m i r s k i, *Formula vitae honestae Marcina z Bragi i „zaginione” pismo Seneki De quattuor virtutibus*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium” XXII, nr 2, 2012, Poznań 2012, s. 96.

²⁰ Tamże, s. 34.

²¹ Wstęp do *Formula vitae honestae*, [w:] *Martini episcopi Bracarensis Opera omnia*, ed. C. W. B a r l o w, New Haven 1950, s. 204–234.

²² Zob. C. M a r t i n d a l e, *The Cambridge companion to Vergil*, Cambridge 1997.

7. *De Priamo et Tisbe* (ff. 64v–72r)

Tekst pisany co najmniej dwiema rękami. Jedna z nich pisała także dzieło *De die iudicii*. Występuje komentarz szkolny.

Temat zaczerpnięty z Owidiusza, później wielokrotnie podejmowany przez różnych autorów. Historia pary zakochanych, których mieszkania oddzielone są wspólną ścianą. Dzięki niewielkiej szczelinie bohaterowie mogą się ze sobą kontaktować, choć ich rodziny są temu przeciwnie. W wyniku nieporozumienia oboje odbierają sobie życie. Echa tej historii można zauważyć także w utworach Giovanniego Boccaccia (*De mulieribus claris*, *Dekameron*), Geoffreya Chaucera (*The legend of good women*) oraz Williama Szekspira (*Romeo i Julia*, *Sen nocy letniej*).

O trzech średniowiecznych tradycjach wykorzystywania poematu o Tysbe i Pryamie pisał Paul Lehmann²³. Robert Glendinning opisuje sześć odrębnych wersji tej historii²⁴. Autorem pierwszej grupy jest Mateusz z Vendome, który sławę zdobył w drugiej połowie XII wieku swoim poematem *Tobias* i dziełem *Ars versificatoria*²⁵. Obydwa tytuły można odnaleźć w poemacie dydaktycznym *Laborintus* Eberharda Niemca, napisanym prawdopodobnie między 1212 a 1280 rokiem. O Mateuszu z Vendome wspomniano już przy okazji omawiania zbioru *Auctores octo morales* (punkt 3), ponieważ jego dzieła były wykorzystywane w szkolnym nauczaniu, podobnie jak *De Pyramo et Tysbe*.

Kolejne dwie wersje poematu znajdują się w rękopisie Wolfenbüttel 622.

Tekst z rękopisu BJ 2141 należący do tak zwanej grupy niemieckiej, podobnie jak pozostałe dwie tradycje, przypisywany jest Dytrychowi (Tidericus/Thidericus)²⁶. Do tej grupy należą też inne manuskrypty znajdujące się w Krakowie BJ: 1961; 2115; 2233; 5230; a także rękopis z Sankt Petersburga Lac. XVII q. 18. Jak dowodzi Lehmann, tekst ten jest zdecydowanie starszy niż manuskrypty z XV wieku, w których został zachowany²⁷. W dziele Hugona z Trimbergu *Registrum multorum auctorum* z około 1280 roku znajdujemy następujący passus:

„Item libellus parvulus hic eciam locetur,
In quo dolor et amor Pyrami docetur.
Carmina fingo, licet iam nullus carmina curet,
Heu quid carminibus prevalet usus opum”²⁸.

Dzięki temu można ustalić pewny *terminus ante quem* dla powstania omawianego dzieła, wymienionego w tekście spisany około 1280 roku.

²³ P. Lehmann, *Pseudo-Antike Literatur des Mittelalters*, Darmstadt 1927, s. 4.

²⁴ R. Glendinning, *Pyramus and Thisbe in the Medieval Classroom*, „Speculum”, 1986, vol. 61 (1), s. 51.

²⁵ P. Lehmann, dz. cyt., s. 4.

²⁶ Tamże, s. 35; *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, Bd. 9, Berlin 1995, s. 922–923.

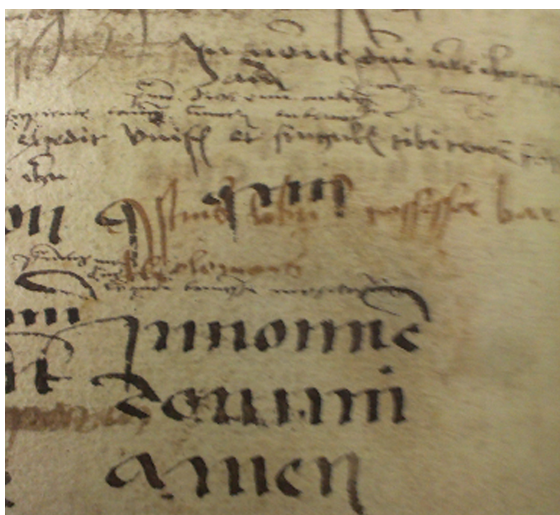
²⁷ P. Lehmann, dz. cyt., s. 5.

²⁸ R. Skulski, *Mit o Piramie i Tyzbie w literaturze polskiej*, „Pamiętnik Literacki” 1924/25, t. 21, z. 1/4, s. 25.

Do piątej i szóstej grupy należą teksty anonimowe, które wykazują zależność od tekstu z rękopisu BJ 2141²⁹. Historia Tysbe i Pyrama istniała prawdopodobnie jeszcze w wielu niezachowanych do dziś wersjach. Tekst ten był powszechnie używany dla osiągnięcia celów edukacyjnych. Uczniowie starali się wyrażać podobną treść przy zastosowaniu różnych środków stylistycznych i retorycznych, co stanowiło bardzo dobre ćwiczenie³⁰. Według Roberta Glendinninga, redakcja rękopisu BJ 2141 zależy od wersji Mateusza z Vendome, chociaż opiera się bardziej na tekście Owidiusza³¹, powstać natomiast mogła na przykład w szkołach Turyngii i Magdeburga. Glendinning uważa ponadto, że napisanie poematu dotyczącego Pyrama i Tysbe, mogło być rodzajem egzaminu, dopuszczającego ucznia do kontynuowania nauki na wyższym poziomie³². Tekst ten przetrwał do naszych czasów głównie w rękopisach używanych w nauczaniu szkolnym.

8. Notationes minoris momenti (f. 72v)

Pisane kilkoma rękami (Il. 5). Różne noty i próby pióra, wśród nich znajduje się linijka odnosząca się do wspomnianego na karcie 37v Bartłomieja – „Istius libri est possessor bartholomeus”.

Il. 5. Probationes pennae, BJ, sygn. rkps 2141, f. 72r.

²⁹ R. Glendinning, dz. cyt., s. 52.

³⁰ Tamże, s. 54.

³¹ K. Smolak, *Consule Nasonem! Pyramus und Thisbe in mittellateinischen Dichtungen*, „Wiener Studien” 1992, t. 105, s. 239.

³² R. Glendinning, dz. cyt., s. 66.

9. *De lupo* (ff. 73r–78v)

Tekst pisany jedną ręką, inną od tych, które pojawiły w omówionych wcześniej częściach. W jednej skłádce – (IV+1), od karty 73 do 81, znajdują się dwa dzieła – *Luparius*, utwór początkowo zatytułowany *Fabula de lupo, pastore et monacho*³³, z czasem przypisywany Owidiuszowi (*Ovidius de lupo*) oraz *Carmen seculare* (zob. punkt 10). Pierwsze z tych dzieł pojawiało się najczęściej w otoczeniu podobnych opowiadań, w których bohaterami były zwierzęta np. *de cuculo*, *de philomela* lub *de pulice*. Istnieją trzy hipotezy dotyczące autorstwa, Ernst Voight wymienia Hugona Metellusa z Toul, Piotra z Saint-Omer i Marboda z Angers³⁴. Opowiadanie traktuje o wilku, który przebrał się za mnicha. Motyw ten był dość popularny w XI wieku, nie tylko we Francji, choć swymi korzeniami sięga starożytności³⁵. Podobny topos pojawia się nawet w bulli papieża Urbana, który w roku 1096 przemierzał Francję, nawołując do krucjaty.

W rękopisach, które zawierają opowiadanie *De lupo*, często pojawiają się także utwory z klocka BJ 2141 – *De die iudicii, Liber paraboliarum Alani, Vergili Maronis Eclogae I-X, De Priamo et Tisbe* lub elegie Maksymiana³⁶. Świadczy to o podobnym zastosowaniu tych kodeksów, najprawdopodobniej w szkole katedralnej.

10. Horacy *Carmen seculare* (ff. 79r–81v)

Tekst pisany jedną ręką, tak samo jak omówione poprzednio dzieło *Luparius*. Występuje komentarz gramatyczny. Przekaz rękopiśmienny jest w dużym stopniu zgodny z wydaniem Teubnera³⁷. W Bibliotece Jagiellońskiej *Carmen seculare* znajduje się jeszcze w rękopisie 2038, który również pochodzi z XV wieku. Podobnie jak w punkcie 6. niniejszego opracowania także i w tym punkcie pominięto opis dzieła i życiorys autora³⁸.

11. Cyceon *Epistulae ad familiares* (ff. 82r–102v)

Tekst pisany jedną ręką. Występuje komentarz gramatyczny. Dzieło *Epistulae ad familiares* stanowi odrębną całość i prawdopodobnie nie należało początkowo do tego rękopisu. Do konkluzji takiej można dojść, porównując choćby papier na jakim listy Cyceona zostały spisane. Całość występuje na dwóch sexternionach, w drugim brakuje dwóch ostat-

³³ E. Voight, *Kleinere lateinische Denkmäler der Thiersage aus dem zwölften bis vierzehnten Jahrhundert*, Strasburg 1878, s. 15.

³⁴ Tamże, s. 16.

³⁵ Zob. J. Grimm, *Reinhart Fuchs*, Berlin 1834; H. Neddler, *The Animal Fable Among other Medieval Literary Genres*, „New Literary History” 1991, t. 22, s. 423–439.

³⁶ E. Voight, dz. cyt., s. 5–10.

³⁷ Q. H. Flaccus, *Opera*, ed. by D. R. Shackleton Bailey, [eBook] 2010, <https://www.degruyter.com/view/product/62694> [dostęp: 15.10.2018]

³⁸ H. C. Günter, *Brill's Companion to Horace*, Leiden 2016.

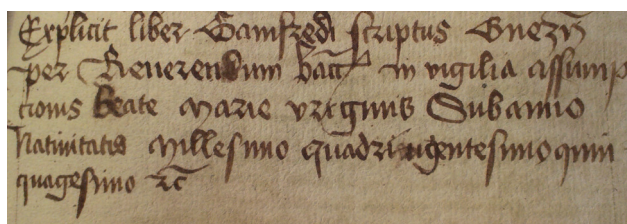
nich kart. Biorąc pod uwagę liczbę wersów na każdej stronie, można przypuszczać, że brakuje jeszcze całej składki z *incipitem*. Tekst listów Cycerona w omawianym rękopisie, rozpoczyna się od słów „detraxerit, id maiori illis fraudi quam tibi futurum...”. Jest to przedostatnie zdanie z *Ad familiares* I, 5a. W drugiej składce brakuje dwóch ostatnich kart, na których mógł znajdować się *explicit* z datą lub miejscem przepisania dzieła. Znaki wodne z kart, na których zostało zapisane *Epistulae ad familiares*, przypominają znak nr 66109 zaprezentowany w internetowym zbiorze Piccarda, dając w przybliżeniu rok 1478³⁹.

12. *Notationes minoris momenti* (f. 103r–v)

Pisane kilkoma rękami. Podobnie jak na f. 72v także tu występują różne noty i próby pióra.

13. Godfryd z Vinsauf *Poetria nova* (ff. 104r–209r)

Tekst pisany dwiema rękami, bardzo regularnie. Występuje komentarz gramatyczny. Utwór stanowi odrębną całość. Karty i składki zostały ponumerowane przez skrybę, gdzieś pojawiają się *manicula*. Znaki wodne z kart, na których zapisana została *Poetria nova*, przedstawiają głowę wołu z prętem i siedmioramienną różą, z której wychodzi wysoki krzyż⁴⁰ oraz potrójną górę z siedmioramienną różą⁴¹. W analizowanym manuskrypcie jest to jedyne dzieło, które w kolofonie posiada dokładną datę ukończenia – 14 sierpnia 1450 roku. Dzieło to zostało napisane w Gnieźnie. Teza Andrasa Nemetha, że pozostawało tam nadal jeszcze do około 1471 roku, budzi wątpliwości⁴², zważywszy, że karta, na której pojawia się rok 1471, należy do kolejnej składki niebędącej częścią dzieła Godfryda. Treść innych napisów z tej karty dowodzi raczej, że składki te zostały w pewnym momencie połączone wspólną oprawą w jeden klocek.

Il. 6. Kolofon, BJ, sygn. rkps 2141, f. 209r.

³⁹ Landesarchiv Baden-Württemberg, Hauptstaatsarchiv Stuttgart (dalej jako: LBW), J 340, nr 66109 (Kinast, 1478), [online] <http://www.piccard-online.de> [dostęp: 15.10.2018].

⁴⁰ LBW, J 340, nr 70628 (Schweinfurt, 1448), [online] <http://www.piccard-online.de> [dostęp: 15.10.2018].

⁴¹ LBW, J 340, nr 151252 (Innsbruck, 1445), [online] <http://www.piccard-online.de> [dostęp: 15.10.2018].

⁴² A. N e m e t h, *Közép-európai verses Tízparancsolat egy 15. századi esztergomi iskoláskönyvben*, „Magyar Könyvszemle” 2007, vol. 123, z. 1, [online] <https://epa.oszk.hu/00000/00021/00368/001.htm> [dostęp: 15.10.2018].

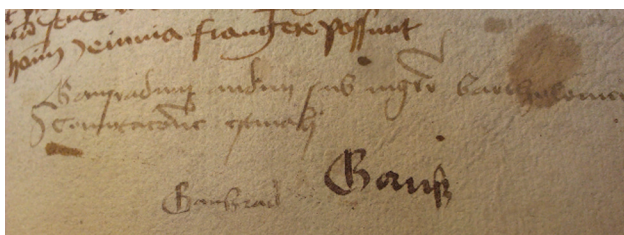
W dziele *Poetria nova* Godfryd z Vinsauf (De Vino Salvo) zamieścił większość informacji o sobie. Margaret F. Nims, badając jeden z jego manuskryptów ustaliła, że był Anglikiem, studiował w Paryżu, a następnie wykładał w Hampton⁴³. W *Poetria* znajdują się wzmianki o wydarzeniach historycznych, takich jak śmierć króla Ryszarda Lwie Serce (zm. 1199), przygotowania do czwartej lub piątej krucjaty, zdobycie Jerozolimy przez Saladyna w 1187 roku oraz spór między Janem bez Ziemi a papieżem Innocentym III, któremu dzieło Godfryda jest zadedykowane. Pozwala to na ustalenie daty powstania utworu między 1208 a 1214 rokiem⁴⁴.

Przedmiotem zainteresowania Godfryda była teoria poezji, której poświęcił utwór *Poetria nova*. Nazwa to odnosi się do dzieła Horacego *Ars poetica*, funkcjonującego w średniowieczu pod nazwą *Poetria*. Godfryd korzystał ponadto z *De inventione* Cyceirona i z *Rhetorica ad Herennium* anonimowego autora⁴⁵.

Traktat *Poetria nova* składa się z 2216 heksametrów i podzielony jest na klasyczne, retoryczne *partes* (*inventio – dispositio – elocutio – memoria – pronuntiatio*). Z utworu korzystano na poziomie *trivium* nie tylko w szkołach katedralnych, lecz także na uniwersytetach. Dzieło Godfryda było popularnym podręcznikiem do nauki gramatyki i retoryki, obejmowało również poetykę. Wspomina o nim Eberhard Niemiec, zna je także i cytuje często dosłownie Chaucer⁴⁶.

14. Dicta et variae sententiae (ff. 209v–210r)

Tekst pisany co najmniej dwiema rękami. Zbiór sentencji i przysłów dotyczących zagadnień teologicznych, na przykład imion Boga oraz uczestnictwa w liturgii. Na końcu umieszczono kolofon: „Gansradum audivi sub magistro bartholomeo commutatione estivali Gansrad Gansz⁴⁷”.

Il. 7. Kolofon, BJ, sygn. rkps 2141, f. 210r.

⁴³ Godfryd z Vinsauf (De Vino Salvo), *Poetria Nova*, tłum. M. F. Nims, Toronto 2010, s. 2.

⁴⁴ Tenże, *Nowa poetyka*, przekł. z jęz. łac., wstęp i przypisy D. Gacka, Warszawa 2007, s. 12.

⁴⁵ Dzieło *Rhetorica ad Herennium* przez wieki przypisywane było Cynceronowi, jednakże w roku 1491 Raphael Regius podważył tę opinię. Zob. R. Regius, *Quaestio utrum ars rhetorica ad Herennium falso Ciceroni inscribatur*, Venice 1491.

⁴⁶ Godfryd z Vinsauf (De Vino Salvo), *Nowa poetyka*,..., s. 12.

⁴⁷ Słowa umieszczone nieco niżej.

Trudno jest ustalić autora lub autorów sentencji spisanych na kartach 209v–210r, podobnie jak trudno byłoby ustalić, kto pierwszy wymyślił powiedzenie „bez pracy nie ma kołaczy”. Część z nich znajdowała się w średniowiecznych dziełach encyklopedycznych, na przykład w *Speculum doctrinale* Wincentego z Beauvais.

W traktacie na karcie 210r odnaleźć można sentencję uczonego urodzonego około 1250 roku: „Si vis audire missam vero debes abire donec cantetur et tota perficietur pars tibi nulla detur, quia in fine laus probatur”, która u Walthera występuje pod numerem 18072. Mieczysław Mejer twierdzi, że ta sama sentencja, dotycząca uczestnictwa we Mszy świętej, mogła stać się podstawą powiedzenia przypisywanego błogosławionemu Stanisławowi Kazimierczykowi „Si vis audire missam, non debes abire, donec cantatur et solemnizatur”⁴⁸. Ów kanonik przykładał szczególną wagę do nauczania wiernych pobożnego wysłuchiwanie mszy. W XIV i XV wieku zwykli wierni nie przystępowali na co dzień do komunii, gdyż ta zarezerwowana była dla kapłanów. Część wiernych zazwyczaj opuszczała kościół po elewacji hostii i po przyjęciu komunii przez kapłana, ponieważ liturgia i symbolika mszy łacińskiej były skomplikowane. Powszechne było pragnienie oglądania hostii, które w połączeniu z głęboko zakorzenionymi wierzeniami przedchrześcijańskimi stało się najważniejszym momentem mszy. Wierzono, że oglądanie hostii mogło uchronić przed dolegliwościami oczu oraz przed nagłą śmiercią, stąd dążenie kapłanów do zmiany obyczajów wiernych⁴⁹. Sentencja, którą posługiwać się miał S. Kazimierczyk, nie była jego autorstwa, lecz stanowi trawestację niemieckiego powiedzenia pochodzącego ze zbioru sentencji po tytule *Freidanks Bescheidenheit*⁵⁰. Powszechną praktyką było korzystanie przez kaznodziejów z podobnych zbiorów *exemplów* i maksym. Przykłady tego zjawiska możemy odnaleźć w wielu kolekcjach kazań, które często wykorzystywane były przy kształceniu kleryków, na przykład na poziomie szkół katedralnych⁵¹. Inne przysłowie również z karty 210r tkwi swoimi korzeniami w starożytności: „gutta cavat lapidem non vi sed sepe cadendo”⁵².

15. Eneasza Silvio Piccolomini *Epistula* (ff. 212r–215v)

Tekst z ozdobnym inicjałem pisany dokładnie i starannie jedną ręką piśmem określonym jako *Cursiva Libraria*⁵³ stanowi całość z następnymi listami Gasparina Barzizy:

---

⁴⁸ M. M e j o r, *Błogosławiony Stanisław Kazimierczyk o uczestnictwie wiernych we mszy świętej*, [w:] *Święty Stanisław Kazimierczyk*, red. K. Ł a t a k, Kraków 2010, s. 107.

⁴⁹ P. B r o w e, *Die Verehrung der Eucharistie im Mittelalter*, München 1933; P. S c z a n i e c k i, *Śłużba Boża w dawnej Polsce. Studia o Mszy św.*, Poznań 1962; I. S k i e r s k a, *Sabbatha sanctifices. Dzień święty w średniowiecznej Polsce*, Warszawa 2008; S. B y l i n a, *Religijność późnego średniowiecza. Chrześcijaństwo a kultura tradycyjna w Europie Środkowo-Wschodniej w XIV-XV w.*, Warszawa 2009.

⁵⁰ M. M e j o r, dz. cyt., s. 107.

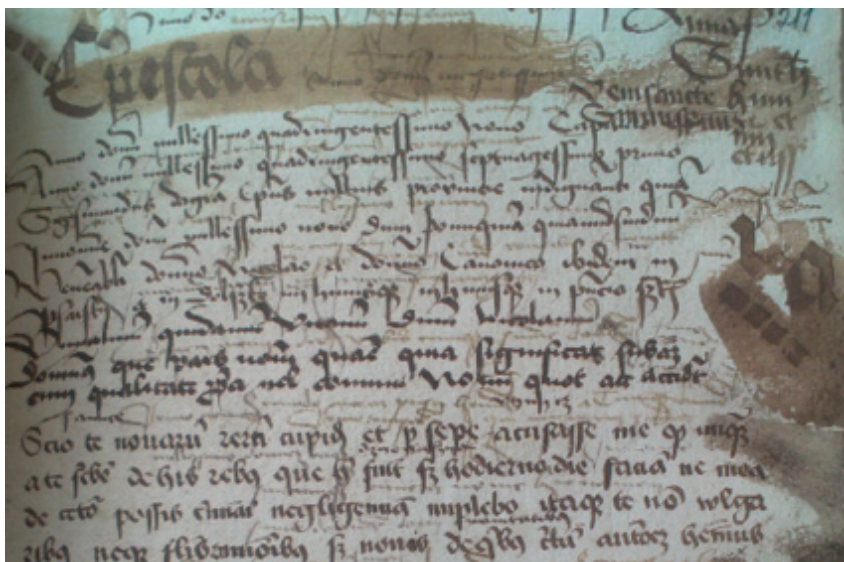
⁵¹ K. S t o p k a, dz. cyt., s. 183. Por. K. B r a c h a, *Nauczanie kaznodziejskie w Polsce późnego średniowiecza*, Kielce 2007.

⁵² A. O t t o, *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*, Olms 1964.

⁵³ A. D e r o l e z, dz. cyt., Pl. 113.

składki (VI-3) + (III-1), od karty 211 do 224. Bez komentarza gramatycznego.

Eneasza Silvio Piccolomini był członkiem dworu cesarza Fryderyka III, zanim został papieżem, przybierając imię Piusa II. Tam jego talent poetycki został doceniony i otrzymał tytuł *Poeta laureatus*. Cecilia Ady stwierdziła, że Piccolomini w sposób najpełniejszy spełniał ideał swojej epoki⁵⁴. Mimo że byli uczeni i mężowie stanu wybitniejsi od niego, nikt nie wykazał się na obu tych polach w takim stopniu jak on. Urodził się w 1405 roku w biednej, szlacheckiej, sienneńskiej rodzinie. Po studiach we Florencji brał udział w soborze w Bazylei. W 1442 roku rozpoczął służbę na dworze wspomnianego Fryderyka III w roli sekretarza i nadwornego poety. W 1446 roku po ciężkiej chorobie i nawróceniu przyjął święcenia kapłańskie. Rok później został mianowany biskupem Triestu. W 1456 roku Kalikst III wyniósł go do godności kardynała. Dwa lata później został wybrany papieżem Kościoła katolickiego. Imię, które wybrał, odnosiło się do Eneasza bohatera *Eneidy* Wirgiliusza, którego cechą charakterystyczną miała być owa *pietas*, nie zaś do Piusa I papieża i męczennika. Podczas swojego pontyfikatu dążył do zażegnania niebezpieczeństwa ze strony Turków. W 1464 roku ogłosił nową krucjatę i udał się do Ankony, gdzie zmarł, nie doprowadzając swoich zamiarów do końca. List z rękopisu BJ 2141 został opracowany przez Rudolfa Wolkana i opublikowany w *Der Briefwechsel des E. S. Piccolomini*⁵⁵.

Il. 8. Probationes pennae, BJ, sygn. rkps 2141, f. 211r.

⁵⁴ C. A d y, *Pius II (Aeneas Silvius Piccolomini) the Humanist Pope*, London 1913, s. VII.

⁵⁵ Autorowi nie udało mi się dotrzeć do książki: E. S. P i c c o l o m i n i, *Der Briefwechsel des E. S. Piccolomini*, hrsg. von R. W o l k a n, Wien 1912, s. 33–39.

16. Gasparino Barzizza *Epistolae perbreves* (ff. 215v–224v)

Tekst pisany kilkoma rękami. Początek listu zapisany tą samą ręką co list E.S. Piccolominiego. Występuje komentarz gramatyczny.

Inne listy, znajdujące się w rękopisie BJ 2141, wymienia Ludwig Bertalot pod numerami: 972; 3234; 9982; 9295⁵⁶. Krakowski rękopis został nazwany przez Emila Polaka *humanistic miscellany*⁵⁷, właśnie przez obecność w nim dzieł Gasparina Barzizy i Piccolominiego. Z tego samego względu jest on wymieniony w zbiorze rękopisów humanistycznych zebranych przez Paula Oskara Kristellera⁵⁸. Na karcie 211r znajduje się również początek jednego z listów, o którym wspomina Richard G.G. Mercer: „Scio te novarum rerum cupidum et [...]”⁵⁹.

Gasparino Barzizza z Bergamo (1360–1431), włoski humanista, członek wydziału *artes* na uniwersytecie w Padwie oraz nauczyciel gramatyki w szkole w Bergamo. W swojej pracy pedagogicznej nie odrzucił *curriculum* obowiązującego we Włoszech od średniowiecza, a raczej dodał nowe elementy i lepiej przystosował je do zmieniającej się rzeczywistości. Duży nacisk kładł na autorów klasycznych i na ich syntaksę. Pozostał przy tradycyjnej formie nauczania, zmienił nieco jej treść, szerzej czerpiąc z mów i epistolografii Cyserona. Duży wpływ na jego metody nauczania miały liczne kontakty z innymi humanistami⁶⁰. Część z nich widziała w nim odnowiciela klasycznej łaciny. Erasmus w liście do Korneliusza Gerarda z Goudy, chwając wymowę włoskich humanistów, wymienia Gasparina Barzizzę wśród takich pisarzy jak: E.S. Piccolomini, Augustyn Dati, Guarino i Poggio⁶¹. Listy znajdujące się w krakowskim rękopisie służyć miały celom edukacyjnym. Odnalezione w 1345 roku listy Cyserona do Attyka, Kwintusa i Brutusa oraz znalezione nieco później zbiór *Ad familiares*, stają się częścią szkolnego *curriculum*. Dzieła Barzizy *Epistolae perbreves* i *Liber epistolarum* służyć miały uczniom jako pomoce w nauce pisania listów. Była to fikcyjna korespondencja osadzona w realiach starożytnego Rzymu, czasem jednak pojawiały się w niej tematy związane ze współczesnością autora. Natomiast prywatna korespondencja Barzizy znajdująca się w rękopisie BJ 2141 wykorzystywana była jako *exemplum* sztuki epistolograficznej.

⁵⁶ L. Bertalot, dz. cyt.

⁵⁷ E. J. Polak, *Medieval and Renaissance letter and treatises and form letters*, [vol. 1]: *A census of manuscripts found in Eastern Europe and the Former U.S.S.R.*, Leiden, New York, Köln 1993, s. 201.

⁵⁸ P. O. Kristeller, *Iter Italicum*, vol. 4, London-Leiden 1977, s. 405–406.

⁵⁹ R. G. G. Mercer, *The Teaching of Gasparino Barzizza: with special efferrence to tis place in Paduan Humanism*, London 1979, s. 97.

⁶⁰ Tamże, s. 2.

⁶¹ *Acta Conventus Neo-Latini Torontonensis*, eds. A. Dalzell, C. Fantazzi, R. J. Schoeck, Binghamton 1991, s. 139–140.

17. Maximianus *Elegiae* (ff. 225r–244v)

Tekst pisany dwiema rękami. Występuje komentarz gramatyczny. Na karcie 244v wpisano kolofon: „Est liber expletus cui nomen Maximianus comendaris”. Władysław Wisłocki nie odnotował w swoim katalogu początku tego dzieła Maksymiana.

Maksymian był autorem elegii z pierwszej połowy VI wieku⁶². Choć za sprawą pewnego renesansowego wydawcy⁶³ przyjęło się mówić o elegiach Maksymiana, to jednak jak zauważyła A.M. Wasyl, utwór stanowi pewną całość narracyjną w stopniu o wiele wyższym niż można to stwierdzić w elegiach poetów augustowskich, których przecież Maksymian jest „późnym wnukiem”⁶⁴. Tematem utworu jest lament nad trudami starczego wieku. Narrator, będąc u kresu swojego życia, dokonuje swoistego obrachunku. Przypomina sobie zwłaszcza swoją młodość i cztery historie miłosne, w które był zaangażowany. *Elegia* Maksymiana była zaliczana do pism etycznych, dlatego mogła być z powodzeniem czytana w szkołach⁶⁵. Świadczy o tym choćby wzmianka w rejestrze Hugona von Timberga:

Avianum sequitur hic Maximianus,
Qui licet in themate fuerit prophanus,
Tamen in dictaminis cursu non effluxit
Multosque notabiles versus introduxit:
Emula quid cessas finem parare senectus?
*Cur in hoc fesso corpore tarda venis etc.*⁶⁶

O wykorzystywaniu Maksymiana w szkołach pisała także Helen Waddell, zaznaczając przy tym, iż przez niektórych badaczy jego twórczość określana była mianem *nugae* i ze względu na treść nie powinna być komentowana⁶⁷.

O popularności Maksymiana napisał również Ernst Robert Curtius, podkreślając, iż był on czytany szczególnie ze względu na kunszt retoryczny⁶⁸. Dzieło Maksymiana wymienienia także w swoich publikacjach Eberhard Niemiec: „Quae senium pulsant incommoda maxima scribit, et se materiam Maximianus habet”⁶⁹.

⁶² *Lexikon des Mittelalters*, Bd. 1–9, München-Zürich 1980–1993.

⁶³ Zob. A. M. Wasyl, *Plus ratio quam vis. Od mimochodem rzuconej sentencji do dewizy uniwersyteckiej*, „Terminus” 2013, t. 15, z. 1(26), s. 20.

⁶⁴ M a k s y m i a n, dz. cyt., s. 8.

⁶⁵ Tamże, s. 10.

⁶⁶ H. von T i m b e r g, *Registrum multorum auctorum*, Wien 1888, s. 39, [online] <https://archive.org/details/dasregistrummult00hugo/page/39> [dostęp: 15.10.2018].

⁶⁷ H. W a d d e l l, *Średniowiecze Wagantów*, Warszawa 1960, s. 58.

⁶⁸ E. R. C u r t i u s, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, Kraków 1997, s. 56.

⁶⁹ E. F a r a l, *Les Arts poétiques du XIIe et du XIIIe siècle. Recherches et documents sur la technique littéraire du moyen age*, Paris 1924, s. 358.

18. Lorenzo Valla *Elegantia* / 19. Agostino Dati *Elegantiolae* (ff. 246r, 247r–283v)

Tekst pisany dwiema rękami. Występuje komentarz gramatyczny pisany również dwiema rękami. Na karcie 246r znajduje się dedykacja umieszczona w dziele *Elegantia* Lorenza Valli. Natomiast na karcie 247r rozpoczyna się traktat Augustyna Datiego: „In nomine domini amen ...”, funkcjonujący pod różnymi tytułami (*Elegantiolae*; *Isagogicus libellus pro conficiendis epistolis et orationibus*; *De variis loquendi figuris sive de modo dictandi*; *Regulae elegantiarum*; *Libellus aureus in eloquentia*; *Super Tullianis elegantiiis et verbis exoticis libellus*; *De dictamine*; *Elegantiae minores*).

Augustyn Dati (Dathus) z Sieny (ok. 1420–1478), słynny mówca, historyk i filozof, w Sienie nauczał retoryki i teologii. W roku 1457 został sekretarzem tego miasta. Oprócz dzieła znajdującego się w rękopisie BJ 2141 pozostawił po sobie jeszcze historię Sieny w trzech księgach oraz mowy i listy. Cały dorobek filozofa został wydany przez jego syna Niccola⁷⁰. Jak zostało wcześniej powiedziane przy okazji Gasparina Barzizy, Erasmus doceniał talent A. Datiego. Wspomniany rękopis *Elegantiolae*, jako bardzo popularny podręcznik gramatyki, doczekał się aż 100 wydań, i to tylko w latach 1470–1501. Treść dzieła odsłaniała liczne przykłady idiomów klasycznej łaciny zaczerpniętych z pism Cycerona, Terencjusza i Aulusa Geliusza⁷¹.

20. *Decalogus metricus* (ff. 286r–290v)

Tekst pisany jedną ręką. Występuje komentarz gramatyczny. Na końcu kolofon: „Finis huius autoris per Simonem”. Dzieło jest poematem dydaktycznym napisanym heksametrem leonińskim. Do naszych czasów zachowało się w dziesięciu odkrytych dotąd manuskryptach, dwa z nich obecnie znajdują się w Krakowie. Andras Nemeth, badacz kaznodziejstwa średniowiecznego w Europie Środkowo-Wschodniej, twierdzi na podstawie analizy treści rękopisu, że jego powstanie mogło mieć związek z wizytą w Krakowie znanego franciszkanina obserwanta św. Jana Kapistrana⁷². Wszystkie badania przez A. Nemetha rękopisy pochodzą z lat 1450–1460, a data wizyty Kapistrana to rok 1453. Można zatem domniemywać, że właśnie wtedy powstał ów poemat. Kwestia autorstwa wciąż pozostaje nierozwiązana. Niektórzy badacze wskazują na biskupa krakowskiego Floriana Mokrskiego, ponieważ na karcie 286r możliwe jest odczytanie, iż „causa efficiens ultima” był „rector scole in Castro Cracoviensi”. Potwierdzeniem słuszności tego przekonania ma być imię Florianus wymienione w jednym z rękopisów. Jednakże biorąc pod uwagę przybliżoną datę powstania utworu (1453), należy wykluczyć biskupa z grona autorów, ponieważ zmarł w 1380 roku, ponad pół wieku przed napisa-

⁷⁰ P. Bietenholz, T. Deutcher, *Contemporaries of Erasmus*, Toronto 1985, s. 378.

⁷¹ A. H. L. A. van der, *Antonius Liber Susatensis - Familiarum Epistolarum Compendium*, „Humanistica Lovaniensia. Journal of Neo-Latin Studies” XLIV, 1995, s. 146.

⁷² A. Nemeth, *Teaching, Learning and Preaching in a Fifteenth-century Rhyming Decalogue*, [w:] *Przestrzeń religijna Europy Środkowo-Wschodniej w średniowieczu*, pod red. K. Brachy, P. Krasa, Warszawa 2010, s. 223.

niem dzieła. Można jednak przypuszczać, iż musiał to być ktoś związany ze szkołą katedralną. Tekst poematu dotyczy dziesięciu przykazań, na podstawie których księża mieli pouczać wiernych odnośnie nauki Kościoła, siedmiu cnót i siedmiu grzechów głównych. Na Soborze Laterańskim IV (1215) ustanowiono obowiązek corocznej spowiedzi i przyjęcia Eucharystii (kanon 20), a nakazano obecność w każdej szkole katedralnej teologa, który kształciłby ubogą młodzież za darmo (kanon 11). Wzrosło zapotrzebowanie na teksty, za pomocą których można łatwo przekazywać naukę katechizmu, ćwiczyć znajomość języka łacińskiego (czasem wernakularnego) oraz rozwijać sztukę kaznodziejską. Do tego służył też rymowany dekalog. Rękopis przechowywany w Budapeszcie był przedmiotem badań A. Nemetha. Na jego podstawie naukowiec odtworzył formy pracy z tekstem w szkole katedralnej⁷³. W podobny sposób wykorzystywany był rękopis 2141. Na poziomie *schola maior* uczniowie przepisywali tekst z należącego do nauczyciela egzemplarza przykładowego. Następnie, po omówieniu, przepisywali odpowiednią część komentarza. Na zakończenie uczniowie zapisywali glosy i znaki ułatwiające zrozumienie lub wyjaśnienie danego słowa lub zdania.

Dzieło *Decalogus Metricus* to rozmowa mądrego kapłana z osobą lub osobami świeckimi. Najwięcej uwagi poświęcono IX przykazaniu. Część tę wzbogacono przykładem rycerza, który dla kobiety zaprzedał duszę diabłu. *Exemplum* to nie występuje we wszystkich rękopisach tego dzieła⁷⁴.

21. Aurelius Prudentius Clemens *Dittochaeum* (ff. 291r–295r)

Tekst pisany jedną i tą samą ręką, tak jak wspomniano wcześniej *Decalogus Metricus*. Całość mieści się w ramach jednej składki (VI–1), obejmującej karty od 286 do 296.

Prudencjusz (348–po 405), prawnik, poeta, filozof. Urodził się i umarł w Hiszpanii. Wydał zbiór swoich wierszy i opatrzył go datą. Pracował jako prawnik, później powołany do służby na dworze cesarza Teodozjusza I. W wieku 57 lat wycofał się z aktywnego życia i wstąpił do klasztoru⁷⁵.

Wydaje się, że Prudencjusz jest powszechnie znanym poetą chrześcijańskim. Do dziś dwa jego hymny są wykorzystywane w liturgii. W jego twórczości znajdują się wiersze opiewające cnoty męczenników oraz takie, w których poeta polemizuje z poglądami pogan. Prudencjusz skomponował także dzieło, w którym sprzeciwia się mowie Symmachusa dotyczącej słynnej sprawy usunięcia posągu Wiktorii z gmachu senatu. Inny rodzaj dzieła to poemat alegoryczny *Psychomachia*, w którym ukazuje walkę chrześcijaństwa z pogaństwem oraz poemat *Dittochaeum*. Z dziełem tym wiązały się trudności, które dziś są już rozwiązane. Po pierwsze kwestionowano autorstwo Pruden-

⁷³ Zob. A. N e m e t h, *Learning and Preaching in Central Europe: The Evidence of a Late Medieval Rhyming Decalogue*, „Annual of Medieval Studies at CEU” XI, 2005, s. 5–7.

⁷⁴ F. C. T u b a c h, *Index exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales*, „FF Communications”, vol. 86, 1981, nr 204, 3566, 3572.

⁷⁵ H. W a d d e l l, dz. cyt., s. 61.

cjusza, ponieważ styl dzieła odbiega nieco od innych jego poematów. Sprawę tę przedstawia Sebastian Merkle, cytując dodatkowo Gennadiusa – „Prudentius vir saeculari litteratura eruditus composuit διττοχαιον de toto veteri et novo testamento personis exceptis”⁷⁶. Kontrowersje powstałe przy ustalaniu tytułu dzieła można prześledzić w każdym starym wydaniu *opera omnia* Prudencjusza. Odnosnie do samego tytułu, to oznacza on tyle co podwójny posiłek, jakim mają być krótkie, czterowersowe opisy osób i wydarzeń ze Starego i Nowego Testamentu. Dzieło to jest w takiej formie, ponieważ krótkie wersety miały stanowić opis do obrazów, jakimi dekorowane był kościoły, na przykład *baptiserium* sprzed połowy III wieku odkopane w Dura-Europos⁷⁷. Inni badacze wymienieni u Merkle⁷⁸ widzą w *Dittochaeum* rodzaj „biblijnej encyklopedii” lub „poradnik dla pielgrzymów”, jednakże sam autor podtrzymuje hipotezę o podpisach pod obrazami⁷⁹. Łatwo przy tym można dostrzec użyteczność takiego dzieła w procesie kształcenia kleryków, szczególnie w odniesieniu do sztuki kaznodziejskiej. Duszpasterz znający te krótkie opisy mógł z łatwością zastosować je dla zobrazowania konkretnego przypadku.

22. *Palestra de victoria Christi* (ff. 297r–322r)

Tekst pisany jedną ręką. Występuje komentarz gramatyczny. Utwór stanowi odrębną całość na trzech składkach: (VI–1)³⁰⁷⁺ + (VII–1)³²⁰ + (IV–6)³²².

Jest to jedyna znana poetycka, łacińska parafraza części tekstu Ewangelii Nikodema. Jej treść obejmuje w zasadzie całą historię zbawienia, poczynając od wyjaśnienia powodu, dla którego konieczne było odkupienia świata przez Jezusa Chrystusa. Następnie przedstawiony zostaje upadek pierwszych rodziców, jęki w piekle podczas narodzin Jezusa i na koniec wizja Chrystusa Zmartwychwstałego. Autor nie trzyma się sztywno treści Ewangelii Nikodema, lecz stara się w pełni wykorzystać potencjał poetyczny⁸⁰. Język jest wytworny i elegancki, często odwołuje się do twórczości autorów klasycznych. *Palestra Christi* to tekst wyjątkowo popularny w Polsce. Poświadczają ten fakt rękopisy o polskiej proveniencji. Aleksander Brückner, w swojej pracy napisanej na długo przed II wojną światową, zdążył przebadać i opisać te rękopisy poza jednym, który niestety później zaginął⁸¹. Poemat składa się z około 1400 wersów, oprócz pierwszych 37 wierszy, napisany został heksametrem leonińskim. Kwestia autorstwa jak i daty powstania utworu pozostają nierozwiązane. Zbigniew Izydorczyk

⁷⁶ S. Merkle, *Prudentius' Dittochaeum*, [w:] *Festschrift zum Elfhundertjährigen Jubiläum des Deutschen Campo Santo in Rom*, Freiburg 1897, s. 35.

⁷⁷ H. Thomson, *Prudentius I–II*, London 1949, s. 346.

⁷⁸ S. Merkle, dz. cyt., s. 36.

⁷⁹ Tamże, s. 40.

⁸⁰ Z. Izydorczyk, *The Medieval Gospel of Nicodemus*, Tempe Arizona, 1997, s. 72.

⁸¹ Zob. A. Brückner, *Średniowieczna poezja łacińska w Polsce*, cz. 3, Kraków 1894, s. 21.

przycacza opinie uczonych z jednej strony wskazujące na wiek XIII i Niemcy, z drugiej na okres późniejszy – XV wiek i obszar trójkąta Praga-Wrocław-Kraków⁸².

23. *Adnotationes minoris momenti* (f. 322v)

Wśród nich autograf korzystającego z klocka „Sum Stanislai Cracoviensis 15||”.

PROWENIENCJA RĘKOPISU BJ 2141

Jak wcześniej zostało powiedziane, rękopis BJ 2141 składa się z kilku części. Trudno więc mówić o jakiejś jednej proveniencji, ale raczej należałoby przedstawić drogę jaką przebyła każda z części składowych. Można mieć względną pewność odnośnie do pochodzenia i daty powstania tylko jednej części. Chodzi mianowicie o dzieło *Poetria nova* znajdujące się na kartach 104–209. Danych dostarcza sam kolofon – traktat został skopiowany w Gnieźnie roku Pańskiego 1450. Można przyjąć, że nie jest to sytuacja, w której badacz mógłby być wprowadzony w błąd przed kopistę, przepisującego wraz z dziełem przynależący do niego kolofon. Zdają się to potwierdzać znaki wodne z kart, na których zapisany jest traktat. Pozwalają one na ustalenie przybliżonej daty wytworzenia papieru – rok 1445 i 1448. Można sądzić również, iż dzieło to stanowi najstarszą część rękopisu. Inny tekst dający nam przynajmniej względną datację, to list Piccolominiiego datowany na rok 1443, który to rok jest terminem *ante quem non*. Pozostałe części zapewne pochodzą z trzeciej ćwierci XV wieku. Rękopis używany był w Krakowie na początku wieku XVI, o czym świadczy zapis na karcie 37v. Zły stan zachowania dolnej części strony karty uniemożliwia jednoznaczne wskazanie daty, może być to rok 1501. Andras Nemeth ustala datę na rok 1[48]1⁸³.

Uszkodzenie papieru nie wpłynęło na resztę zapisu. Fragment ten został przepisany przez Bartłomieja. Zastanawia zamazanie imienia, które w kolofonie znajdowało się pierwotnie. Natomiast następną linijką – „<Bartholo>meum studentem cracoviensem” – została prawdopodobnie zapisana później innym atramentu. Na podstawie tych wiadomości można przyjąć hipotezę, że dzieło Marcina z Bragi przepisał Bartłomiej, który nauki pobierał w Krakowie; nie jest jednak pewne czy w szkole katedralnej, czy może już w uniwersytecie. W omawianym rękopisie jeszcze dwukrotnie spotykamy imię Bartłomieja. Znajduje się ono na karcie 72v, na której napisano tą samą ręką i atramentem tekst – „Istius libri est possesor bartholomeus” oraz na karcie 210r, gdzie Gansrad tłumaczy, iż wykład wysłuchał – „sub magistro bartholomeo”. Dalsza część napisu wskazuje na to, że wykład odbywał się na uniwersytecie – „comutatione estivali”. Powyższe fakty dają się różnorako interpretować. Należy jednak zauważyć to, co narzuca się jako pierwsze – można mieć tu do czynienia z dwiema różnymi osobami, które noszą to samo imię. W tym przypadku pierwszy

⁸² Z. I z y d o r c z y k, dz. cyt., s. 68.

⁸³ Zob. il. 4.

z nich mógł początkowo uczyć się w szkole katedralnej, bądź też studiować na uniwersytecie. On także mógł przepisać dla jakiegoś profesora dzieło Marcina z Bragi. W tym wypadku część rękopisu 2141 stanowiłaby faktycznie własność jakiegoś wykładowcy krakowskiego uniwersytetu. Na karcie 210r spotykać można drugiego Bartłomieja, który już z pewnością jest profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego. W rękopisie BJ 2141 wymienione są z imienia jeszcze dwie osoby. Pierwsza to Simon, który przepisał *Decalogus Metricus*, podpisując się na karcie 290v – „Finis huius autoris per Simonem”⁸⁴. Drugą osobą jest student Stanisław z Krakowa, który korzystał z połączonego już w całość klocka na początku XVI wieku. Jego autograf możemy odnaleźć na karcie 322v. W rejestrze studentów zapisanych jest tak wielu Stanisławów, że nie można zidentyfikować Stanisława z karty 322v.

Rękopis BJ 2141 należał do kategorii książek użytkowych, co potwierdzają zapiski o charakterze paratekstualnym. Zważywszy na autorów i dzieła jakie w nim występują, można wskazać na szkołę katedralną w Krakowie, mimo że niektóre teksty, jak na przykład *Liber parabolarum* Alana z Lille, używane były już na poziomie szkół parafialnych⁸⁵. Trzeba przy tym dodać, że w przypadku niektórych autorów (na przykład Godfryd z Vinsauf) program gramatyczno-retoryczny szkół katedralnych wykazuje pewną zbieżność z programem uniwersyteckim⁸⁶. Na ów fakt wskazują również dzieła: *Elegantia* Lorenza Valli i *Elegantiolae* Augustyna Datiego.

Trudno też zgodzić się z tezą Krzysztofa Stopki, że rękopis BJ 2141 jest pierwszym przykładem funkcjonowania tych humanistycznych gramatyk na polskim gruncie. Zapewne badacz sugerował się opisem Wisłockiego, który wskazał, że kodeks został przepisany w 1450 roku w Gnieźnie⁸⁷, ale nie poinformował, że rękopis składa się z różnych jednostek kodykologicznych. Niektóre powstały już pod koniec XV wieku albo na początku wieku XVI, na co wskazuje pismo skrybów⁸⁸.

Na poziomie szkoły katedralnej były używane dzieła epistolograficzne, świadczące o zmieniającej się wrażliwości humanistycznej, na przykład: list Piccolominiego, *Ad familiares* Cyclerona, listy Gasparina Barzizy. K. Stopka wskazuje na egzemplarz listów Piccolominiego z 1477 roku, które wykładane były w szkole kolegiackiej w Sandomierzu⁸⁹. Pozostałe dzieła o treści religijno-moralnej również wskazują na szkołę katedralną lub jak w przypadku *Decalogus Metricus*, który wykładany był w szkole św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, na szkołę parafialną. Podobnie poematy o wadach i grzechach miały przygotowywać kleryków do przyszłych zadań spowiednika. W kontekst ten wpi-

⁸⁴ Nie udało się ustalić kim był Simon.

⁸⁵ K. S t o p k a, dz. cyt., s. 145.

⁸⁶ Tamże, s. 154.

⁸⁷ Tamże, s. 150.

⁸⁸ Por. tekst A. D a t i, *Elegantiolae*, z k. 247r–283v, przepisany różnymi rękami. Pismo ostatniego skryby z k. 277v–283v wykazuje wyraźne cechy kursywy XVI-wiecznej.

⁸⁹ K. S t o p k a, dz. cyt., s. 157.

suje się dzieło *De moribus statum diversorum*, w którym przywary ludzi posegregowane są według stanów społecznych⁹⁰.

Biorąc pod uwagę wszystkie powyższe ustalenia, można przypuszczać, że kodeks BJ 2141 został zszyty z kilku podręczników używanych w szkołach katedralnych, prawdopodobnie w Gnieźnie i w Krakowie. Następnie jako klocek służył studentom na Uniwersytecie Krakowskim na wydziale *artium*. Zawarte w nim dzieła z poziomu szkoły katedralnej były wykorzystywane na niższym etapie edukacji uniwersyteckiej, ponieważ część studentów nie była odpowiednio przygotowana⁹¹.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne i archiwalne:

BJ, sygn. rkps 2141.

Literatura

Acta Conventus Neo-Latini Torontonensis, eds. A. Dalzell, C. Fantazzi, R. J. Schoeck, Binghamton 1991, s. 139–140.

Ady C., *Pius II (Aeneas Silvius Piccolomini) The Humanist Pope*, London 1913.

Bertalot L., *Initia humanistica Latina, Initienverzeichnis lateinischer Prosa und Poesie aus der Zeit des 14. bis 16. Jahrhunderts*, bearb. von U. Jaitner-Hahner, mit der Vorrede von P.O. Kristeller, Bd. I: *Poesie*, Bd. II/1–2: *Prosa*, Tübingen 1985–2004.

Bietenholz P., Deutcher T., *Contemporaries of Erasmus*, Toronto 1985.

Books within Books, Hebrew Fragments in European Libraries, [online] www.hebrewmanuscript.com/bwb-database.htm [dostęp: 27.12.2018].

Bracha K., *Nauczanie kaznodziejskie w Polsce późnego średniowiecza*, Kielce 2007.

Browe P., *Die Verehrung der Eucharistie im Mittelalter*, München 1933.

Brückner A., *Średniowieczna poezycja łacińska w Polsce*, cz. 3, Kraków 1894.

Bylina S., *Religijność późnego średniowiecza. Chrześcijaństwo a kultura tradycyjna w Europie Środkowo-Wschodniej w XIV-XV w.*, Warszawa 2009.

Curtius E.R., *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, Kraków 1997.

Derolez A., *The Palaeography of Gothic Manuscripts Books. From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*, Cambridge 2003.

Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon, Bd. 2, Berlin 1980.

Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon, Bd. 9, Berlin 1995.

Fantazzi Ch., *The Epistolae ad exercitationem accomodatae of Gasparino Barzizza*, [w:], eds. A. Dalzell, C. Fantazzi, R.J. Schoeck, Binghamton 1991.

Faral E., *Les Arts poétiques du XIIe et du XIIIe siècle. Recherches et documents sur la technique littéraire du moyen age*, Paris 1924.

Flaccus Q. H., *Opera*, ed. by D.R. Shackleton Bailey, [eBook] 2010, <https://www.degruyter.com/view/product/62694> [dostęp: 15.10.2018]

⁹⁰ Tamże, s. 178.

⁹¹ M. C. Woods, *Using the Poetria nova to Teach Dictamen in Italy and Central Europe*, [w:] L. C. Montefusco (ed.), *Papers on rhetoric V. atti del Convegno internazionale „Dictamen, poetria and Cicero: coherence and diversification”*, Bologna, 10–11 Maggio 2002, Roma 2003, s. 264.

- Formula vitae honestae*, [w:] *Martini episcopi Bracarenensis Opera omnia*, ed. C.W. Barlow, New Haven 1950.
- Godfryd z Vinsauf (De Vino Salvo), *Nowa poetyka*, przekł. z jęz. łac., wstęp i przypisy D. Gacka, Warszawa 2007.
- Godfryd z Vinsauf (De Vino Salvo), *Poetria Nova*, tłum. M.F. Nims, Toronto 2010.
- Glendinning R., *Pyramus and Thisbe in the Medieval Classroom*, „Speculum”, 1986, vol. 61 (1).
- Grimm J., *Reinhart Fuchs*, Berlin 1834.
- Günter H.C., *Brill's Companion to Horace*, Leiden 2016.
- Haye T., *Frowin von Krakau und die spätmittelalterliche Ständesatire*, „Archivum Latinitatis Medii Aevi” 2012, nr 70.
- Hunt T., *Les paraboles Maistre Alain en françoys*, Londyn 2005.
- Hunt T., *Teaching and learning Latin in 13th-century England*, Cambridge 1991.
- Izydorczyk Z., *The Medieval Gospel of Nicodemus*, Tempe Arizona 1997.
- Kadlec J., *Oldřich Kříž z Telče*, „Listy filologické”, Roč. 79, Čís. 2, 1956.
- Kristeller P.O., *Iter Italicum* London, Leiden 1977.
- Laan A.H. van der, *Antonius Liber Susatensis - Familiarum Epistolarum Compendium*, „Humanistica Lovaniensia. Journal of Neo-Latin Studies” XLIV, 1995, s. 146.
- Landesarchiv Baden-Württemberg, Hauptstaatsarchiv Stuttgart, J 340, nr 66109 (Kinast, 1478), [online] <http://www.piccard-online.de> [dostęp: 15.10.2018].
- Landesarchiv Baden-Württemberg, Hauptstaatsarchiv Stuttgart W, J 340, nr 70628 (Schweinfurt, 1448), [online] <http://www.piccard-online.de> [dostęp: 15.10.2018].
- Landesarchiv Baden-Württemberg, Hauptstaatsarchiv Stuttgart, J 340, nr 151252 (Innsbruck, 1445), [online] <http://www.piccard-online.de> [dostęp: 15.10.2018].
- Lehmann P., *Pseudo-Antike Literatur des Mittelalters*, Darmstadt 1964.
- Lexikon des Mittelalters*, Bd. 1–9, München-Zürich 1980–1993.
- Leysr P., *Historia poetarum et poematum Medii Aevi*, Halle 1721.
- Maksymian, *Elegie*, przekł. z jęz. łac., wstęp i objaśn. A.M. Wasyl, Warszawa 2016.
- Marcin z Bragi, *Dziela*, wstęp i oprac. M. Starowieyski, Kęty 2008.
- Martindale C., *The Cambridge companion to Vergil*, Cambridge 1997.
- Mejor M., *Błogosławiony Stanisław Kazimierzczyk o uczestnictwie wiernych we mszy świętej*, [w:] *Święty Stanisław Kazimierzczyk*, red. Kazimierz Łatak, Kraków 2010.
- Mercer R.G.G., *The Teaching of Gasparino Barzizza: with special efferrence to tis place in Paduan Humanism*, London 1979.
- Merkle S., *Prudentius' Dittochaemum*, [w:] *Festschrift zum Elfhundertjährigen Jubiläum des Deutschen Campo Santo in Rom*, Freiburg 1897.
- Needler H., *The Animal Fable Among other Medieval Literary Genres*, „New Literary History” 1991, t. 22.
- Nemeth A., *Közép-európai verses Tizparancsolat egy 15. századi esztergomi iskoláskönyvben*, „Magyar Könyvszemle” 2007, vol. 123, z. 1, [online] <https://epa.oszk.hu/00000/00021/00368/001.htm> [dostęp: 15.10.2018].
- Nemeth A., *Learning and Preaching in Central Europe: The Evidence of a Late Medieval Rhyming Decalogue*, „Annual of Medieval Studies at CEU” XI, 2005.
- Nemeth A., *Teaching, Learning and Preaching in a Fifteenth-century Rhyming Decalogue*, [w:] *Przestrzeń religijna Europy Środkowo-Wschodniej w średniowieczu*, pod red. K. Brachy, P. Krasa, Warszawa 2010.
- Otto A., *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*, Olms 1964.
- Piccolomini E.S., *Der Briefwechsel des E. S. Piccolomini*, hrsg. von R. Wolkan, Wien 1912.
- Polak E.J., *Medieval and Renaissance letter and treatises and form letters*, [vol. 1]: *A census of manuscripts found in Eastern Europe and the Former U.S.S.R.*, Leiden, New York, Köln 1993.
- Regius R., *Quaestio utrum ars rhetorica ad Herennium falso Ciceroni inscribatur*, Venice 1491.
- Szaniecki P., *Slużba Boża w dawnej Polsce. Studia o Mszy św.*, Poznań 1962.

- Skierska I., *Sabbatha sanctifices. Dzień święty w średniowiecznej Polsce*, Warszawa 2008.
- Skulski R., *Mit o Piramie i Tyzbie w literaturze polskiej*, „Pamiętnik Literacki” 1924/25, t. 21, z. 1/4.
- Smolak K., *Consule Nasonem! Pyramus und Thisbe in mittellateinischen Dichtungen*, „Wiener Studien” 1992, t. 105.
- Stopka K., *Szkoły katedralne metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu. Studia nad kształtowaniem kleru polskiego w wiekach średnich*, Kraków 1994.
- Thomson H., *Prudentius I-II*, London 1949.
- Timberg H. von, *Registrum multorum auctorum*, Wien 1888, s. 39, [online] <https://archive.org/details/das-registrummult00hugo/page/39> [dostęp: 15.10.2018].
- Tubach F.C., *Index exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales*, „FF Communications”, vol. 86, 1981, nr 204.
- Voight E., *Kleinere lateinische Denkmäler der Thiersage aus dem zwölften bis vierzehnten Jahrhundert*, Strasburg 1878.
- Waddell H., *Średniowiecze Wagantów*, Warszawa 1960.
- Walther H., Hilkas A., *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris Latinorum. Alphabetisches Verzeichnis der Versanfänge mittellateinischer Dichtungen*, Göttingen 1959.
- Wasyl A.M., *Plus ratio quam vis. Od mimochodem rzuconej sentencji do dewizy uniwersyteckiej*, „Terminus” 2013, t. 15, z. 1(26), s. 20.
- Wisłocki W., *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 1–2, Kraków 1877–1881.
- Woods M.C., *Using the Poetria nova to Teach Dictamen in Italy and Central Europe*, [w:] L. C. Montefusco (ed.), *Papers on rhetoric V. atti del Convegno internazionale „Dictamen, poetria and Cicero: coherence and diversification”*, Bologna, 10–11 Maggio 2002, Roma 2003.
- Wyszomirski S., *Formula vitae honestae Marcina z Bragi i „zaginione” pismo Seneki De quattuor virtutibus*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium” XXII, nr 2, 2012, Poznań 2012.

STRESZCZENIE

Przedmiotem artykułu jest analiza i opis rękopisu o sygnaturze 2141, znajdującego się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej. Manuskrypt ten stanowi zbiór kilku odrębnych części, które w całość połączone zostały najwcześniej w XV wieku. Pokrótce omówione zostały poszczególne teksty, zwłaszcza te mniej znane. W trakcie analizy dostrzeżone zostały różnice pomiędzy uzyskanymi wynikami a opisami rękopisu zawartymi w *Katalogu rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego* Władysława Wisłockiego. Biorąc pod uwagę dane paleograficzne i kodykologiczne, autor starał się podać przybliżoną datę powstania poszczególnych części, a także określić pochodzenie i sposób użytkowania manuskryptu.

SŁOWA KLUCZOWE:

kodykologia, rękopis, manuskrypt, Uniwersytet Jagielloński, sztuki wyzwolone (*artes liberales*), nauczanie w średniowieczu

SUMMARY

The paper is devoted to analysis and description of the item no. 2141 from the manuscript collection of the Jagiellonian Library. It consists of several separate parts bound together in the 15th century at the earliest. The individual texts, especially those less known, are briefly discussed. During the analysis, a number of discrepancies between the actual manuscript and its descriptions in *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego* compiled by Władysław Wiślocki were found. Taking into account paleographic and codicological data, the author attempted to determine an approximate date when each of the parts was created, as well as to establish the origin of the manuscript and how it was actually used.

KEYWORDS:

codicology, manuscript, Jagiellonian University, liberal arts (artes liberales), medieval teaching

